

Suomen virke ja lause

Käsitteellistä ja terminologista rajankäyntiä

Syntaksin laajimpana yksikkönä on perinteisesti pidetty yksikköä, joka sisällöllisesti on määritelty ajatuksen kielelliseksi ilmaukseksi ja formaalisesti sellaiseksi kokonaisuudeksi, jota sisäisesti sääntelevät tietyt kieliopilliset suhteet ja joka ulkoisesti on riippumaton mistään laajemmasta syntaktisesta kokonaisuudesta. Suomessa näillä määritelmillä perinteisesti kuvattu yksikkö on ollut *lause*.

Suomen kielitieteellisessä kirjallisuudessa on käytetty sekä sisällöllisiä että formaalisia lauseen määritelmiä, usein molempia, niin että sisällöllisen määritelmän lisäksi on lauseelle annettu joitain muodollisia tunnusmerkkejä. Tavallisin käytetty tunnusmerkki on finiittimuodossa oleva verbi.

Sisällöllinen määritelmä on varsin hankala operationaalista yksikköä osoitettaessa, eikä formaalisenkaan määritelmän kohta, jossa puhutaan lauseen riippumattomuudesta muista syntaktisista kokonaisuuksista, ole käytännössä varsin helppo, puhumattakaan siitä, että esim. pronominiainesten suhteen tämäkään määritelmä ei ole aukoton. Myös finiittiverbin käyttö tunnusmerkkinä aiheuttaa tiettyjä ristiriitaisuuksia: Ensinnäkin kaikissa lauseina pidetyissä kokonaisuuksissa ei ole ensinkään verbiä. Toisaalta sellaisessa kokonaisuudessa, joka on sisällöllisin kriteerein määritelty lauseeksi, saattaa olla useampi kuin yksi finiittimuotoinen verbi. Esim. vuoden 1915 kielioppikomitea pitää lauseina kaikkia seuraavia ilmauksia: *Vettä! Oppilaat nousivat opettajan astuessa luokkaan; Oppilaat nousivat, kun opettaja astui luokkaan* se perusteena, että lause on ajatuksen ilmaus muodosta riippumatta. *Lause*-termin sisälllys siis vaihtelee jonkin verran eri esityksissä. Kuvan kirjavuutta lisää se, että ope-

tuskieliopeissa on kaksi laajahkoa syntaktista kokonaisuutta edustavaa yksikköä, nimittäin *virke* ja *lause* tai (*virke*), *lause* ja *jakso*.

Seuraavassa joitain määritelmiä ja nimityksiä, joita on esitetty.

ERKKI ITKONEN Kieli ja sen tutkimus:

Lause (Lauseesta on annettu muutama, eri kielenkäsitteiksi edustava määritelmä.)

Yksinäislause 'ilmaisee yhden pienempiin osiin jakautumattoman ajatuskokonaisuuden. Sisällyksen kannalta yksinäislauseissa voidaan erottaa eri lajeja: *vätös-* eli *toteamislause*, *huudahduslause*, *toivomuslause*, *käskylause* ja *kysymyslause*.'

Yhdyslause 'Yhdyslauseeseen kuuluu kaksi tai useampia yksinäislauseita, joiden välillä vallitsee joko alistussuhde eli hypotaksis tai rinnastussuhde eli parataksis.'

Päälause 'ilmaisee itsenäisen ajatuksen ja alistaa toista lausetta'.

Sivulause 'on toisen lauseen subjekti tai määrite. Sivulauseiden keskinäinen suhde on joko parataktinen tai hypotaktinen'.

E. N. SETÄLÄ Suomen kielen lauseoppi:

Lause 'on ajatuksen kielellinen ilmaus. Täydellisessä lauseessa lausutaan finiittiverbin avulla toiminta, tila tai ominaisuus jostakin esineestä'.

Virke 'yksi tai useammat lauseet, jotka läheisesti kuuluvat yhteen, muodostavat *virkkeen*'.

PAAVO SIRO Suomen kielen lauseoppi:

Lause 'Jos käsitetään lauseiden rakenteiden selvittely lauseopillisen tutkimuksen tehtäväksi ja lauseen rakenteen eksakti kuvaaminen lauseopin esityksen päämääräksi, silloin voidaan tämä eksakti rakenteen kuvaus katsoa tarkastellun kielen lauseen yleiseksi täsmälliseksi määritelmäksi.'¹

'Tekstin tarkastelua varten on löydettävissä tunnusmerkki, jonka avulla saadaan lauseelle ns. operationaalinen määritelmä: Katsomme lauseiksi sellaiset sanaliitot, joissa esiintyy finiittimuodossa oleva verbi.'

Virke 'on lausetta yleisempi konstruktio, joka käsittää yhden ainoan lauseen, *yksinäislauseen*, tai useampia lauseita, jolloin se on *lauseyhdistys*. Virkkeessä katsotaan olevan niin monta lausetta kuin siinä on predikaatteja'.

SETÄLÄ—NIEMINEN—OJAJÄRVI Suomen kielen oppikirja:

Virke 'Puhe tai kirjoitus jakaantuu jaksoihin, joita nimitetään *virkkeiksi*. Puhuttujen virkkeiden välissä on lyhyt tauko.

¹ Tämä käsitys lähestyyne generatiivisen kielenkuvauksen *lause*-käsitystä. Generatiivisen kielenkäsitteen mukaanhan on mahdotonta antaa lauseelle munta määritelmää kuin että lauseoppi on samalla lauseen määritelmä.

Kirjoitettuna virke alkaa isolla kirjaimella ja sen lopussa on piste, huutomerkki tai kysymysmerkki. Virke sisältää yhden tai useampia lauseita.'

Lause 'on ajatuksen ilmaus. Virkkeet *Aurinko nousee. On aamu. Herää! Lähdetään ulos! Miksi näin varhain? Ethän toki halua olla unikeko!* ilmaisevat kukin yhden ajatuksen. Ne sisältävät siis yhden lauseen. Silloin lause on sama kuin virke.'

OSMO IKOLA Nykysuomen käsikirjassa:

Virke 'Virke on kirjoitus jakautuu jaksoihin, joita sanotaan *virkkeiksi*. Riippuu suuressa määrin puhujan ja kirjoittajan totumuksista, miten hän jaksottelee sanottavansa virkkeiksi. Yleis- ja kirjakielessä on periaatteena, että samassa virkkeessä mainitut asiat muodostavat ajatuksellisen kokonaisuuden. Virke aloitetaan kirjoituksessa aina isolla alkukirjaimella, ja sen loppuun pannaan piste tai huuto- ja kysymysmerkki, joskus kaksoispiste. — Virkkeet voidaan sisältönsä perusteella jakaa *ilmoitus-* eli *väitösvirkkeihin* ja *kysymysvirkkeihin*; virke voi myös sisältää käskyn, kehotuksen, huudahduksen ja toivotuksen.'

Lause 'Virkettä pienempi puheen tai kirjoituksen jakso on lause. Tosin jo yksi lause voi muodostaa virkkeen. Tällaista virkettä sanotaan *yksinkertaiseksi virkkeeksi*. Virkettä, jossa on kaksi tai useampia lauseita, sanotaan *yhdysvirkkeeksi*.'

'Lause on sellainen kokonaisuus, joka jo ilmaisee jonkin ajatuksen. Useimmiten pitää paikkansa se sääntö, että virkkeessä on niin monta lausetta kuin siinä on finiittiverbejä.'

SALME SADENIEMI Suomen kielen oppikirja:

Virke 'on ajatuksen kielellinen ilmaus'.

Lause 'Virkkeessä on yksi tai useampia lauseita, ts. niin monta lausetta, kuin virkkeessä on predikaatteja. Virkkeen loppuun tulee piste, kysymysmerkki ja huutomerkki. Virkkeen lauseet voivat olla joko *päälauseita* tai *sivulauseita*. Jokaisessa virkkeessä täytyy olla ainakin yksi päälause.'

AARNI PENTTILÄ Suomen kielioppi:

Lause 'Sanetta tai saneliittoa, joka esiintymäympäristössään erotuu omaksi ymmärrettäväksi kokonaisuudekseen niin, että sitä mahdollisesti edeltävä puhe tai kirjoitus samoin kuin sitä mahdollisesti seuraavakin puhe tai kirjoitus kuuluu läheisemmin joko edeltävään tai seuraavaan kokonaisuuteen, sanotaan *lauseeksi*.'

Neksus eli *jakso* 'Neksuksella eli jaksolla ymmärretään saneliittoa, jonka osat eivät ole alisteisia eivätkä rinnasteisia ja jonka syntaktinen luonne on toinen kuin sen jäsenten.' — Penttilällä ovat jaksoja subjektin ja predikaatin (s.o. *verbin finiittimuodon*) muodostama neksus, *infiniittimuodon sisältävä*

neksus (erilaiset partisiippi- ja infinitiivirakenteet) ja *nominaalineksus* (nominaalilause ja nominativus ja partitivus absolutus).

'Esitys voi edetä *yksinäislauseittain* tai lauseiden välinen yhteys voi olla tiiviimpi: peräkkäiset saneliitot, joilla on jakson ja samalla useimmiten myös lauseen muoto, liittyvät yhteen, niin että syntyvällä kokonaisuudella on silläkin lauseen ominaisuudet. Tämmöisiä lauseita sanotaan *yhdyslauseiksi*. Yhdyslauseissa esiintyvät jaksot (ja lauseet) voivat olla joko *pää-* tai *sivujaksoja* tai, jos tyydymme tavanomaisiin nimityksiin, *pää-* ja *sivulauseita*.'

KOMITEANMIETINTÖ n:o 6 vuodelta 1915:

Lause 'Lauseeksi nimitetään ajatuksen kielellistä ilmausta.'

Virke 'Yksi tai useammat lauseet puolestaan muodostavat *virkkeen*, jolla tarkoitetaan *lausumaa* (kertomus, runoelma, puhe, sananlasku, ilmoitus) tai *lausuman osaa*, jonka puhuja käsittää läheisesti yhteenkuuluvaksi kokonaisuudeksi. — Virkkeen loppu merkitään puheessa pitemmällä pysäyksellä ja kirjoituksessa suuremmalla välimerkillä.'

Jakso 'Jaksoksi nimitetään kielellistä ilmausta, jossa on verbin persoonamuoto ja jossa samalla se subjektipersona, jolle toiminta omistetaan, on ilmaistuna. Jakso on lauseen tavallisin muoto.'

Komitean *virkkeen*, *lauseen* ja *jakson* suhteita valaiskoot seuraavat esimerkit.

<i>Ihminen päättää, Jumala säätää.</i>	yksi virke, kaksi lausetta, joilla kummallakin jaksolla muoto
<i>Minä tiedän mitä teen.</i>	yksi virke, yksi lause, kaksi jaksoa
<i>Tulen.</i>	yksi virke, yksi lause, yksi jakso
<i>Vettä!</i>	yksi virke, yksi lause, jolla ei ole jaksomuotoa.

Jaksot puolestaan ovat seuraavia tyyppisiä

Yksinäisjakso 1) jakso, jossa ei ole sivujaksoa, esim. *Poika lukee läksyänsä.* 2) kaikki jaksot (sekä pää- että sivujaksot), joissa on vain yksi predikaattisane, esim. *Poika lukee läksyänsä.* — — *että hän lukee läksyänsä.*

Yhdysjakso jakso, joka sisältää määritteenä tai subjektina toisen jaksos. Esim. *Minä tiedän, että hän tulee. Milloin hän tulee, on epävarmaa.*

Jaksoliitto rinnasteiset jaksot, jotka muodostuvat rinnasteisista itsenäisjaksoista tai sivujaksoista.

Pääjakso itsenäisessä yhdysjaksossa esiintyvä yksinäisjakso, joka ei ole sivujakso (voi siis esiintyä vain yhdysjaksossa, jossa on myös sivujakso).

Sivujakso jakso, joka on määritteenä tai subjektina yhdysjaksossa.

Itsenäisjakso yksinäis- tai yhdysjakso, joka ei ole sivujakso. Esim.

Poika lukee läksyänsä. Minä tiedän, että hän lukee läksyänsä.

Ylijakso hallitseva jakso. *Minä tiedän, (että hän lukee läksyänsä).*

Alajakso alisteinen jakso. (*Minä tiedän*), *että hän lukee läksyänsä.*

Tiivistettynä eri kielioppien sääntöjen sisältö on seuraava:

- Lause* on a) ajatuksen kielellinen ilmaus (kielioppikomitea, Setälä, Setälä — Nieminen — Ojajärvi)
- b) empiirinen kokonaisuus, joka esiintymisympäristössään erottuu omaksi ymmärrettäväksi kokonaisuudekseen (Penttilä)
- c) sanaliitto, jossa esiintyy finiittimuodossa oleva verbi (predikaatti) (Siro, Salme Sadeniemi)
- Virke* on a) ajatuksen kielellinen ilmaus (Salme Sadeniemi)
- b) puheen kokonaisuus (pituudeltaan puhujan valasta riippuva) jonka muodostaa yksi tai useampia lauseita (Setälä, Setälä—Nieminen—Ojajärvi, Ikola)
- Jakso* on a) sanaliitto, jossa esiintyy finiittimuodossa oleva verbi (kielioppikomitea)
- b) sanaliitto, jossa esiintyy neksussuhde (Penttilä)

Kieli ja sen tutkimus -teoksessa esiintyy vain yksi käsite, jota on määritelty sekä sisällöllisesti että formaalisesti, suunnilleen a)- ja b)-kohdan mukaisesti, ja sitä vastaava termi *lause*. Näitä molempia lauseen määrittelyjä on käytetty myös kieliopeissa, mutta varsinkin sellaisissa, joissa ei ole annettu esimerkkejä, on vaikea tietää, millaista konkreettista yksikköä tarkoitetaan. Ensinnäkin ainoastaan kielioppikomitea on määritellyt, mikä on *ajatus*: "Ajatus (yksinkertainen ajatus), on sieluntoiminta, jolla mielikuva yhdistetään toiseen". Toiseksi muodollistenkin määritelmien perusteella on vaikea tietää, millaista kokonaisuutta tarkoitetaan, esim. pronominien viittaussuhteet ulottuvat hyvinkin kauas, toisaalta taas finiittiverbin sisältävä kokonaisuus on tietyllä tavalla itseriittäinen.

Niiden kielioppien määritelmät, jotka ovat yrittäneet luonnehtia lausetta sekä sisällöllisesti että muodollisesti, ovatkin enemmän tai vähemmän ristiriitaisia. Jo kielioppikomitea aikanaan huomautti, että yhteen termiin on mahdotonta yhdistää sekä merkityso pillista että muodollista puolta, tulos on jommankumman suhteen epätydyttävä: jos merkityso pillinen puoli on lähtökohtana, tullaan toiseen tulokseen, kuin jos lähdetään muoto-opilliselta kannalta.

Komitean ratkaisu oli se, että nimitettiin erikseen semanttinen yksikkö ja erikseen muodollinen yksikkö. Koska *lause*-termillä tuoloin jo oli traditioita nimenomaan semanttisena yksikkönä, katsottiin että muodollista yksikköä varten olisi helpompi omaksua uusi nimitys. Uudeksi nimeksi ehdotettiin *neksusta*. Tällä tavalla ne *lause*-loppuiset yhdyssanat, jotka esiintyivät (saksalais-ruotsalaisen, traditionaalisen mallin mukaan) kieliopissa ilmaisemassa erilaisia lauseen muotoa ilmaisevia seikkoja, korvattiin *jakso*-loppuisilla yhdysanoilla (vrt. Kieli ja sen tutkimus -teoksen ja komiteanmietinnön terminologiaa s. 25 ja 27—28).

Pyrkimystä operationaalisen yksikön nimittämiseen näkyy myös muissa tarkasteltavissa kieliopissa. Siro nimittää tällaiseksi yksiköksi lauseen, jonka tunnusmerkiksi hän määrittää finiittimuodossa olevan verbin. Tämä yksikkö on ilmeisesti sama kuin Kieli ja sen tutkimus -teoksen yksinäislause; yhdyslauseeseenhan Siron määritelmä ei ulotu. Kieli ja sen tutkimus -teoksessa yksinäislause on juuri se kieliopillinen yksikkö, jonka avulla käytännössä tarkastellaan lausetta ja sen jäseniä.

Salme Sadeniemi on nimittänyt semanttiseksi yksiköksi virkkeen (virke on ajatuksen kielellinen ilmaus) ja lauseen muodolliseksi yksiköksi ('virkkeessä on niin monta lausetta, kuin virkkeessä on predikaatteja').

Aarni Penttilällä on selvärajainen muodollinen yksikkö *neksus* eli *jakso*, jonka tunnusmerkkinä on se, että se sisältää neksussuhteen. Kuitenkin hän puhuu myös lauseenmuotoisesta jaksosta (ks. Penttilän määritelmää s. 27), joka siis ilmeisesti on käsitettävä sellaiseksi neksukseksi, joka sisältää finiittimuodossa olevan verbin.

Virke on usein määritelty lauseen avulla: virke sisältää yhden tai useampia lauseita, tahi tekstistä käsin: puhe tai kirjoitus jakautuu virkkeihin. Virkettä ei ilmeisesti tällöin voida määritelläkään syntaktisin kriteerein. Muodollisina tunnusmerkkeinä mainitaankin

tietyt rajan merkit. Koska koulukieliopit on laadittu valmiin, tavallisesti kirjoitetun tekstin analysoimista varten, on ymmärrettävää, että useiden kielioppien "muodollinen" määritelmä on ortografinen: virke alkaa isolla kirjaimella ja lopussa on iso välimerkki. Kielioppikomitea ja Setälä — Nieminen — Ojajärvi ottavat huomioon myös puhutun kielen: puhuttujen virkkeiden välissä on (kielioppikomitea: "pitempi", S — N — O: "lyhyt") tauko.

Penttilä, jolla ei ole ensinkään *virke*-termiä, määrittelee "lauseen tai lauseeseen verrattavan sanajonon" sellaiseksi kokonaisuudeksi, joka aloitetaan isolla kirjaimella. Lisäksi Penttilä mainitsee käsitteen *periodi*, joka tarkoittaa laajaa yhdyslausetta. Periodia ei yleensä muuten käsitellä kieliopin, vaan tyyliopin yksikkönä.

Määritelmistä on havaittavissa kaksi periaatetta terminkäytössä: toisen mukaan pysytellään yhden pääkäsitteen ja yhden päätermin linjalla, toisen mukaan pyritään erottamaan yleisempi, usein semanttisesti määriteltävä yksikkö sekä spesifisempi, muodollinen yksikkö, joka esiintyy yleisemmässä yksikössä ja jonka muodostaa neksus, joko (ja tavallisimmin) finiittiverbin sisältävä neksus taikka sitten neksus yleensä. Edellistä on nimitetty joko *virkkeeksi* tai *lauseeksi* ja jälkimmäistä *lauseeksi* tai *jaksoksi*.

Koska eräiden vieraiden kielten termistöä joudutaan tiiviisti suhteuttamaan suomenkieliseen termistöön varsinkin tutkimuksessa, tarkastelen hiukan niiden syntaksin termistöä.

Saksassa on käytössä yksinomaisena termi *Satz*, josta on annettu samanlaisia määrittelyjä kuin esim. Kieli ja sen tutkimus -teoksessa suomen *lauseesta*. Saksan *Satz*-termiä käytetään myös samansisällöisillä määrittelyillä täydennettynä kuin suomen *lause*-termiä. Esim.

<i>Behauptungssatz</i>	vrt. väitös- l. toteamuslause	
<i>Aufforderungssatz</i>	käskylause	
<i>Ausrufesatz</i>	huudahduslause	
<i>Fragesatz</i>	kysymyslause	
<i>einfacher Satz</i>	yksinäislause	(vrt. Ikolan yksinkertainen virke)
<i>Satzreihe (Parataxe)</i>		rinnasteinen yhdyslause
	yhdyslause	
<i>Satzgefüge (Hypotaxe)</i>		alisteinen yhdyslause
<i>Hauptsatz</i>	päälause	
<i>Nebensatz</i>	sivulause	

Ruotsissa on kaksi termiä, *mening* ja *sats*. Kuten suomen lause on ruotsin *sats* yleistermi, jota varsinkin ei-kielitieteellisissä yhteyksissä käytetään yksinomaisena. Sen sijaan Ruotsissa — päinvastoin kuin Suomessa — tutkimuksessa erotetaan *mening* ja *sats* toisistaan. Jo Noreen on ehdottanut, että *sats*-termiä käytettäisiin osoittamaan vain muoto-opillista käsitettä, *mening*-termillä taas voitaisiin nimitää ”yksinkertaisen ajatuksen ilmausta”.² Suomen uudempien kielioppien *virke* ja *lause* -termien sisällöt vastaisivat siis Ruotsin *mening* ja *sats* -termien sisältöä. — Kielioppikomitean määrittelemä *virke* olisi laajempi yksikkö; sen *lause* ja *neksus* -termit sen sijaan vastaisivat Ruotsin *mening* ja *sats* -termien sisältöä. Esim. termi *huvudsats* vastaa siis suomen *päälausetta* (komitean *pääjaksoa*) ja *bisats* suomen *sivulausetta* (komitean *sivujaksoa*).

Mutta vielä Ruotsin uudestakin lingvistiksestä kirjallisuudesta voi löytää määritelmiä, jotka osoittavat, että *meningin* ja *satsin* suhteet ovat yhtä ristiriitaiset kuin *lauseen* ja *virkkeen* suomessa. Ilmeisesti aika tyypillistä käsitystä edustaa Bengt Sigurdin määritelmä, jossa *mening* määritellään *satsin* avulla: ”Termen *mening* kan användas om en sats som ej är satsdel i en annan sats”,³ Språkstruktur, 3., uudistettu p., s. 68.

Englannissa on vanhastaan ollut kaksi termiä, *sentence* ja *clause*. *Sentence* on se käsite, joka määritellään samoin määritelmän kuin *lause* perinnäisesti. Se, mitä kaikkea *clause*-termillä puolestaan käsitetään, poikkeaa hiukan eri esityksissä. Tavallisesti nimitetään *clauseksi* niitä osia, joihin *sentence* jakautuu silloin, kun se sisältää useamman kuin yhden finiittiverbin. Toisaalta finiittiverbin sisältävää formaalia yksikköä on ehdotettu kutsuttavaksi *clauseksi*.

Termistön jakautuminen kahden käsitteen osalle näkyy seuraavissa termeissä.

Englannissa *sentence* voi funktioltaan olla *statement*, *question*, *exclamation* tai *command* ja rakenteensa kompleksisuuden perusteella *simple sentence* tai *compound sentence* (tai *compound sentence* =

² Suomen ruotsinkieliseen termistöön kielioppikomitea ehdotti vastaavalle termille nimeä *utsaga*.

³ Täältä pohjalta on ilmeisesti käsitettävissä seuraava Svensk-Engelsk fackordbokin *mening*-sanana selitys, joka ensi silmäyksellä tuntuu hämmästyttävältä: *mening* sentence, (kort) clause, (längre) period. Ks. alla englannin termistöä.

rinnasteinen yhdyslause ja *complex sentence* = alisteinen yhdyslause).

Clausen lajeja taas ovat *principal* eli *main clause* ja (*subordinate*) *clause*.

Suomen kieliopeista Nykysuomen käsikirjassa oleva Suomen kieliopin termistö noudattelee periaatteiltaan englannin terminologiaa.⁴

<i>sentence</i>	<i>virke</i>
<i>statement</i>	<i>ilmoitus-</i> eli <i>väitösvirke</i>
<i>question</i>	<i>kysymysvirke</i>
<i>exclamation</i>	<i>huudahdus</i>
<i>command</i>	<i>käsky</i>
<i>simple sentence</i>	<i>yksinkertainen virke</i>
<i>compound sentence</i>	<i>yhdysvirke</i>
<i>clause</i>	<i>lause</i>
<i>principal</i> tai <i>main clause</i>	<i>päälause</i>
(<i>subordinate</i>) <i>clause</i>	<i>sivulause</i>

Onko sitten käsitteellinen ja terminologinen eronteko tarpeellista? Merkille pantavaa on, ettei varsinaisessa syntaksin tutkimuksessa näytä esiintyneen tarvetta eron tekemiseen, sen sijaan nimenomaan uusissa opetuskieliopeissa näkyy tendenssiä entistä ekplisiittisempään ja johdonmukaisempaan erotteluun. Tähän on varmasti johtanut se, että perinnäiset määritelmät eivät sano paljonkaan selaista, mistä olisi käytännössä apua. Itse asiassa *virke*-käsite ainakin vanhemmissa kieliopeissa näyttää olevan vain isojen välimerkkien käytön opettamista varten.⁵

Siitä huolimatta, että kielioppikomitea aikoinaan piti arveluttavana saman termin käyttämistä sekä merkityso pillisen että muotoopillisen yksikön nimittämiseen, ei ilmeisesti traditionaalisen kieliopin tutkimukselle ole koitunut haittaa siitä, että lause on voinut olla joskus yksinäislause, joskus taas yhdyslause tai sivulause. Gene-

⁴ Ruotsissa näkyy samanlaista horjuntaa kuin Suomessa. Vrt. *påståendesats, frågesats, imperativsats* (esim. Sigurd) ja *meningtyper: frågande, imperativiska, påstående* (Teleman—Wieselgren).

⁵ Kuvaavaa on, että esim. Setälän — Sadeniemen Suomen kieliopissa (18. p.) isojen välimerkkien käyttöä määritellään *virkkeen* avulla, mutta Setälän Suomen kielen lauseopissa (15. p.) *virke* on mainittu ainoastaan muistutuksessa.

ratiivinen kielioppi myös operoi pelkästään yhdellä, *sentence*, käsitteellä; *clause* on toisarvoinen pintarakenteen ilmiö. Kun kuitenkin *sentence* vastaa määrittelyltään ruotsin *mening*-termiä ja suomen kielioppien *virke*-termiä (sanakirjoissa *sentence* muuten onkin käännetty *virkkeellä*), on kiinnostavaa tarkastella, miten ruotsissa ja suomessa on menetelty generatiivisen kieliopin käyttämien symbolien soveltamisessa.

Sentence-termistä saatu *S*-symboli on kansainvälisessä käytössä. Ruotsiin ja Saksaan tämä symboli istuukin hyvin, sillä molemmissa kielissä on samalla äännteellä alkava kotoperäinen termi. Saksassa ei sen suhteen mitään ongelmia tulekaan, koska käytössä on vain yksi termi *Satz*, ruotsissa, jossa on tutkimuksessa perinteitä myös *mening*-termin käytössä, sen sijaan kyllä. Vaikka generativistit Ruotsissa yleensä näkyvät käyttävän pelkästään *sats*-termiä, on esim. Ulf Teleman katsonut aiheelliseksi täsmentää *S*-symbolia seuraavasti: ”Vi startar med ett stort S, ungefär symbolen för mening eller huvudsats”, *Språket i blickpunkten: Grammatik för gymnasister*, s. 104.

Suomessa *S*-symboli yleensä luetaan *lauseeksi*.⁶ Koska generatiivinen kielioppi ei ole juuri kiinnostunut pintailmiöiden nimittämisestä, termisiä ristiriitoja harvoin syntyy vaikka koulukielioppinsa lukenut mielellään kutsuisi joksikin muuksi kuin lauseeksi sitä pinta-ilmausta, joka alkusymbolista *S* johdetaan. Yksittäisiä tuotoksia tietenkin voi nimittää milloin yksinäislauseeksi, milloin yhdyslauseeksi, mutta yleistävä nimittäminen on hankalaa.

Teoreettista kantavuutta terminologisen eron pitäminen saa niissä kielenkuvausmalleissa, joissa katsotaan, että *sentence* ja *clause* edustavat kuvauksen eri tasoja (kuten esimerkiksi uus-Firthiläisessä suuntauksessa ja tagmemiikassa).

Syntaksin eri tasojen kuvaamista varten esim. Georg G. HUTTAR ehdottaa (*Linguisticsin* 105. vihkossa) seuraavanlaista tasoparien hierarkiaa:

stem	phrase	sentence
morpheme	word	clause

⁶ Paavo Ravila on artikkelissaan ”Transformaatioteoria” (*Virittäjä* 1963) kuitenkin merkinnyt *S* = *virke* ja käyttänyt suomalaisena symbolina lyhennettä *Vke*.

Kuvan alemman tason yksikkö on kussakin tapauksessa ylemmän tason vähimmäisesiintymä, ts. jokainen vartalo (stem) sisältää ainakin yhden morfeemin ja jokainen lauseke (phrase) sisältää ainakin yhden sanan (word). Kolmannen tasoparin riippuvuussuhteiden ilmaiseminen on suomessa erittäin hankalaa lauseopillisessa tutkimuksessa tavanomaisesti käytetyllä termistöllä. Käsittääkseni pelkän *lause*-termin avulla se on mahdotonta.

Huttar osoittaa, että lauseenjäsenet ovat irrelevantteja *sentencen* rakenteen kannalta ja kuuluvat *clausen* rakenteeseen (mts. 75). Silloin se konstruktiotyyppi, joka määräytyy lauseenjäsenten mukaan, olisikin *clause*-tyyppi. Jos pitäytyisimme Osmo Ikolan termistössä, *virke* tyyppiä olisivat *väitösvirke*, *kysymysvirke* jne. sekä *yksinkertainen virke* ja *yhdysvirke*; *lausetyyppi* taas olisivat *päälause*, *sivulause* jne. sekä *nominaalilause*, *eksistentiaalilause*, *predikatiivillinen lause*, *objektillinen lause* jne.⁷

Englantilainen John M. ANDERSON on teoksessaan *The Grammar of Case* käyttänyt terminologiaa, joka soveltuu edellä esitettyyn näkemykseen: hän käyttää sellaisia nimityksiä kuin *existential clause* ja *possessive clause*. Paavo Siro, joka on luennoissaan soveltanut suomeen Andersonin kielenkuvausmallia, on omaksunut *sentencen* vastineeksi *lauseen* ja *clausen* vastineeksi *jakson* (kolmatta kuvauksen yksikköä *phrasea* Sirolla vastaa suomeen jo melko vakiintunut *lauseke*-termi). *Jakso*-termillä onkin perinteitä jo kielioppikomitean mietinnöistä.

Harkittava siis olisi, sopisiko jompikumpi jo käytössä olevasta termiparista *virke*—*lause* taikka *lause*—*jakso* nykyisen kieliopin termistöön täyttämään edellä esitettyä ilmausaukkoa. Tuntuisi siltä, että nykyisin kouluopetuksen voimalla *virke* on saavuttanut jo tietyn vakiintuneisuuden nimenomaan *sentencen* merkityksessä, *jakso* sen sijaan on suhteellisen vieras.

Kun toisaalta sellaiselta ilmiöpiiriltä, jota Penttilän *neksus* eli *jakso* edustaa, puuttuu yhteinen nimitys, voisi *jakso* puolestaan täyt-

⁷ Yhden termin järjestelmässä on ollut hankalaa se, että molempia ryhmiä on ollut pakko kutsua lausetyypeiksi. Kuitenkin perinnäisesti *lause*-(*sentence*-) tyyppiä on nimitetty vain lauseen merkityksen kannalta ja lauseen kompleksisuuden kannalta.

tää tämän ilmaisullisen aukon. Esimerkiksi on puuttunut kätevä nimitys sille pintayksikölle, joka syntyy, kun upotettu virke transformoidaan pintaan neksussuhteena (eikä junktiosuhteena, jota taas edustaa pinnassa *lauseke*). Esim.

virke	lause	jakso
Näin, että orava oli puussa.	näin	että o. oli puussa
Näin oravan olevan puussa.	että orava oli puussa	o:n olevan puussa
Näin oravan puussa.		o:n puussa

Englannin termejä *sentence* ja *clause* vastaisivat siis *virke* ja *lause*. Lause puolestaan olisi yksi *jakson* laji. Muut jakson lajit olisivat *partisippi-* ja *infinitiivirakenteet* ja *nominineksukset*. Nominineksuksia taas olisivat muutkin neksussuhteen sisältävät nominirakenteet kuin Penttilän mainitsemat nominativus ja partitivus absolutus.

*

Yllä oleva kirjoitus oli jo lähetetty painoon, kun tutustuin Auli HAKULISEN esitelmään ”Semanttisia huomioita lauseenvastikkeista”, joka pidettiin II lauseopin ja semantiikan päivillä Turussa 6.—7. lokakuuta 1973.

Hakulinen nimittää *kvasilauseeksi* finiittiverbitöntä siihen ilmiöpiiriin kuuluvaa käsitettä, jolle ehdotin Penttilän mukaan termiä *jakso*. Auli Hakulisen lähteenä on ollut Paul M. POSTAL, jolla on termi *quasi-clause*. Postalin — Hakulisen termi on itse asiassa kuvaavampi kyseiselle käsitteelle kuin moniselitteinen *jakso*.

LÄHTEET

- Anderson, John M., *The Grammar of Case*. Cambridge Univ. Press. 1971.
- Bechert, Johannes — Clément Danièle — Thümmel, Wolf — Wagner, Karl Heinz, *Einführung in die generative Transformationsgrammatik*. Linguistische Reihe 2. 2. Aufl. Max Hueber. 1971.
- Huttar, George L., ”On Distinguishing Clause and Sentence”. *Linguistics* 105. Mouton 1973.
- Ikola, Osmo, ”Suomen kielioppi ja oikeakielisyysopas”. *Nykysuomen käsikirja*. Toim. Osmo Ikola. W & G 1971.

- Itkonen, Erkki, Kieli ja sen tutkimus. WSOY 1966.
 Komiteanmietintö. N:o 6. 1915. Helsinki.
- Lyons, John, Introduction to Theoretical Linguistics. Cambridge Univ. Press. Rep. 1969.
- Penttilä, Aarni, Suomen kielioppi. 2., tarkistettu p., WSOY 1963.
- Sadeniemi, Salme, Suomen kielen oppikirja iltaoppikouluja ja aikuisopetusta varten. 6. p. W & G 1972.
- Setälä, E. N. — Nieminen, Kaarlo — Ojajärvi, Aulis, Suomen kielen oppikirja. Otava 1971.
- Setälä, E. N. — Sadeniemi, Matti, Suomen kielioppi. 18. p. Otava 1970.
- Setälä, E. N., Suomen kielen lauseoppi. 15. p. Tark. Matti Sadeniemi. Otava 1966.
- Sigurd, Bengt, Språkstruktur. 3:e omarbetade uppl. W & W 1970.
- Siro, Paavo, Suomen kielen lauseoppi. Tietosanakirja oy. 1964.
- Siro, Paavo, "Suomen kielen sijakielioppia". Käsikirjoitusfragmentti vuodelta 1973.
- Teleman, Ulf, "Grammatik för gymnasister". Språket i blickpunkten. Gleerups 1971.
- Teleman, Ulf — Wieselgren, Anne Marie, ABC i stilistik. Gleerups 1972.
- af Trampe, Peter — Viberg, Åke, Allmän språk teori och grammatik. Gleerups 1972.
- Englantilais-suomalainen sanakirja. Toim. Aune Tuomikoski ja Anna Slöör. SKS 1964.
- Englantilais-suomalainen sanakirja. Toim. Eeva Riikonen ja Aune Tuomikoski. Otava 1970.
- Hakulinen, Auli — Ojanen, Jussi, Kielitieteen ja fonetiikan terminologiaa. SKS 1970.
- The Oxford English Dictionary. Repr. 1961.
- The Penguin English Dictionary. 2. ed. Repr. 1969.
- Saksalais-suomalainen sanakirja. Toim. Erkki Miettinen. Otava 1966.
- Der Sprach Brockhaus. F. A. Brockhaus 1972.
- Svenska Akademiens ordbok. Lund 1945.
- Svensk-Engelsk fackordbok. Stockholm 1964.

VALMA YLI-VAKKURI: *Clause (lause) and sentence (virke) in Finnish. Conceptual and terminological limits*

In the Finnish language the largest syntactic unit has traditionally been called a *lause* (clause or sentence). In different grammars different definitions of this unit have been given. The three main types are the following: a semantic definition: "a sentence is a linguistic expression of thought" and formal definitions: "a sentence is a word or group of words which can be identified as a comprehensible totality in its context and is not directly dependent on that context" or "a sentence is a totality including a finite verb".

However, in the different grammar books, the unit thus defined is given different appellations; in a memorandum of the grammar committee in 1915 *lause* is defined as a linguistic expression of thought, whereas a formal unit containing a finite verb is called *jakso*. In Aarni Penttilä's Suomen kielioppi (Finnish Grammar) (1963) the corresponding formal unit, the *nexus* (nexus) or *jakso* is a wider concept than that of the grammar committee: it is both a nexus containing a finite verb and a nexus containing a non-finite verb as well as a nominal nexus (a nominal sentence and a nominative and a partitive absolute).

In Salme Sadeniemi's Suomen kielen oppikirja (Textbook of the Finnish Language) the semantic unit defined as "a linguistic expression of thought" is called *virke* (sentence) whereas a formal unit containing a finite verb is called *lause* (clause). Osmo Ikola, in his Nykysuomen käsikirja (Handbook of Modern Finnish), appears to take the same view of the matter; for him *virke* (sentence) is a more general and *lause* (clause) is a more specific formal unit. Ikola's terms thus correspond to the English *sentence* and *clause*, cf. English *sentence: statement, exclamation, question, command; simple sentence, compound sentence* (complex sentence); — Ikola's terms in the same order as the above are: *virke: ilmoitusvirke* or *väitösvirke, huudahdus, kysymys, käskey; yksinkertainen virke, yhdysvirke*. English *clause: main clause, (subordinate) clause* correspond to Ikola's *lause: päälause, sivulause*; cf. in other grammars *väitöslause* (statement), *kysymyslause* (question); *yksinäislause* (simple sentence), *yhdyslause* (compound sentence); *päälause* (main clause); *sivulause* (subordinate clause).

A distinction between more general and more specific concepts is only made in Finnish in school grammars and in them the concept *virke* (sentence) is only used in teaching the use of the full stop. In scholarly works only the term *lause* (clause or sentence) is used. The procedure in German is similar, where the term *Satz* covers both concepts. Swedish usage is vague; there are two concepts, *mening* and *sats*, but *sats* also carries both meanings.

Is the conceptual and terminological distinction generally necessary? The two concepts hardly seem necessary either in so-called traditional grammar or in transformational grammar, since in Finnish at least scholarship has managed all right with a single concept. However, in grammatical systems which see language as a hierarchy two concepts are required. In Finnish it is impossible to say "every sentence includes at least one clause" with the single term *lause*.

For linguistic purposes there is thus in Finnish a need for two concepts and two appellations. There are two alternatives in the present terminology of school grammars; the *virke* — *lause* pair seems at present to be better known than the *lause* — *jakso* pair. The concept which Penttilä calls *jakso* should also have clear appellation. Paul M. Postal has used the appellation *quasi-clause* for this concept. This is for all practical purposes the same as Penttilä's term *jakso*.